

Козинець Олександр Володимирович (1982 р.н.). Закінчив факультет управління Черкаського інституту пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля в 2005 р. Провідний фахівець Головного управління МНС України в АР Крим. Тема наукових досліджень: "Становлення та діяльність добровільних протипожежних формувань у Наддніпрянській Україні у другій половині XIX – початку XX ст."

СТАНОВЛЕННЯ ІМПЕРАТОРСЬКОГО РОСІЙСЬКОГО ПОЖЕЖНОГО ТОВАРИСТВА ТА ЙОГО РОЛЬ У РОЗВИТКУ ДОБРОВІЛЬНИХ ПРОТИПОЖЕЖНИХ ФОРМУВАНЬ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

У статті розглядаються питання діяльності Імператорського російського пожежного товариства в Україні. Автор аналізує роль товариства в організації та функціонуванні добровільних протипожежних формувань наприкінці XIX – початку XX ст.

Activity of Emperor Russian fire association in Ukraine considered in the article. The author analyses the role of the association in organization and functioning of voluntary fire fighting units at the end of the XIXth – the beginning of the XXth centuries.

Важливою запорукою ефективного функціонування системи добровільної пожежної охорони є координація спільних зусиль у боротьбі з вогняної стихією, обмін досвідом та новаторськими підходами при розв'язанні проблем пожежегасіння, спільна позиція добровольців щодо відстоювання своїх прав як на рівні урядової, так і регіональної влади. Не менш важливою є єдина політика напрацювання спільних поглядів і вимог щодо питань організації пожежегасіння, експлуатації пожежної техніки, у розробці загальних будівельних норм пожежної безпеки, стандартів на протипожежне обладнання тощо.

Слід відзначити, що історичний аспект вищевказаної проблематики ще не знайшов достатнього висвітлення в українській історіографії. Серед останніх досліджень, які деякою

мірою окреслюють напрямок наукової розвідки автора статті, варто виділити дисертаційні роботи А. Томіленка та С. Сташенка, монографію С. Поповича [1]. Хоча зазначені дослідження безпосередньо не розглядають проблему діяльності Імператорського російського пожежного товариства (далі – ІРПТ), однак розкривають загальні аспекти функціонування добровільних пожежних об'єднань у пореформений період.

Сучасна російська історіографія приділяє значну увагу дослідженню питань історичного розвитку пожежної охорони Росії. Проблеми розвитку добровільної пожежної охорони присвячене дослідження П. Савельєва [2]. Автор розкрив еволюцію пожежного добровольчества в Росії та проаналізував здобутки добровільних вогнеборців упродовж усього періоду їх існу-

вання. Питанням історії організації служби та підготовки в пожежній охороні присвячено роботу Ф. Логінова [3]. В його дослідженні підняті проблеми формування системи освіти та підготовки керівників пожежних підрозділів.

Вагомим доробком російської історіографії став підручник В. Ільїна та Є. Мешалкіна [4]. Ця праця охоплює широкий спектр історичної проблематики від формування перших пожежно-профілактичних заходів у Росії XV ст. до розвитку сучасної системи державної пожежної охорони.

Частково стосуються тематики даної статті публікації, що з'явилися на шпальтах часопису Міністерства внутрішніх справ Російської Федерації – “Пожарное дело”. Зокрема, досить цікавий для дослідника матеріал із питань надання допомоги добровільним вогнеборцям земськими організаціями містить стаття В. Абрамова і Д. Тарасова, щодо створення в Росії першого навчального закладу пожежно-технічного профілю публікація А. Алієва [5].

Однак поза увагою сучасних дослідників залишилася низка проблем, які були лише окреслені в зазначених працях. Так вимагають детального розгляду організаційно-правові засади створення ІРПТ, характер роботи всеросійського центру пожежних добровольців на теренах України, взаємозв'язок добровільних пожежних формувань Наддніпрянської України з ІРПТ тощо. Не менш важливим постає вивчення досвіду діяльності ІРПТ та виявлення тих аспектів його роботи, які принагідні для використання в умовах сьогодення Добровільного пожежного товариства України.

Виходячи з актуальності теми, спираючись на досягнення попередніх дослідників, а також враховуючи недостатній ступінь розробки проблеми у вітчизняній та зарубіжній історіографії, автор на основі вивчення значної кількості першоджерел, документальних відомостей ставить перед собою мету всебічно дослідити організацію Імператорського російського пожежного товариства та його роль у розвитку добровільних протипожежних формувань у Наддніпрянській Україні наприкінці XIX – початку XX ст.

Організаційний та практичний досвід, який накопичився у добровільних пожежних товариствах Наддніпрянської України впродовж 60–80-х рр. XIX ст., вимагав узагальнення та обміну. Суттєвий поштовх для подальшого розвитку пожежного добровільництва в Наддніпрянській Україні надало заснування в 1892 р. Російського пожежного товариства (далі – РПТ), яке відразу перетворилося в об'єднаний всеросійський центр добровільних пожежних організацій. РПТ стало не лише координуючим центром добровільних пожежних товариств та команд, але й мало вплив на діяльність професійної пожежної охорони, надаючи їй допомогу в підготовці керівного складу пожежних підрозділів та беручи участь у законотворчій діяльності. Недаремно саме з

другої половини 90-х рр. XIX ст. відбувся розквіт добровільних пожежних дружин та товариств у Наддніпрянській Україні, значно зріс їх кількісний та якісний склад.

Певний вплив на організацію ІРПТ та становлення добровільної пожежної охорони в Наддніпрянській Україні мав досвід країн Західної Європи, особливо Німеччини та Франції, де добровільні пожежні формування діяли ще з XVIII ст. Вони були досить чисельними, користувалися підтримкою міського населення, прекрасно обладнані та навчені. Цей вплив визнавали й діячі Російського пожежного товариства: “У нас добровільні пожежні дружини стали з'являтися порівняно недавно, спочатку, за прикладом Німеччини, у прибалтійських та західних губерніях...” [6].

Доречно зазначити, що вперше об'єднаний центр пожежних добровольців виник в українських регіонах Австро-Угорщини. Зокрема, у серпні 1872 р. був проведений з'їзд делегатів добровільних пожежних товариств Галичини. Пожежництво краю на ньому представляли вісім добровільних товариств та чотири міські корпуси. Вагомим результатом з'їзду стало створення Крайової Спілки добровільних пожежників Галичини і Лодомерії з князівством Краківським [7].

Ініціатором об'єднання пожежних організацій стала передова інтелігенція земств, страхових товариств та Імператорського російського технічного товариства (далі – ІРТТ) [8]. Уряд не прагнув до такого об'єднання та й взагалі не заохочував створення будь-яких громадських організацій на демократичній основі. Багато в чому офіційне визнання Російського пожежного товариства з боку влади стало можливим завдяки присутності в рядах засновників князя О.Д. Львова, графа О.Д. Шереметьєва, барона Ф.Е. Ландезена та інших високопоставлених осіб. У 1898 р. товариство отримало титул “імператорського”. Почесним головою ІРПТ став великий князь Володимир Олександрович.

Відкриття всеросійського центру пожежних добровольців відбулося на першому з'їзді пожежних діячів, скликаному 14 червня 1892 р. у Петербурзі з ініціативи Російського технічного товариства [9]. Активну участь у його проведенні брав і Київський відділ ІРТТ [10]. З'їзд обрав організаційний комітет, який на середину того ж року підготував необхідні матеріали. Цим форумом було прийнято рішення про утворення добровільного пожежного товариства. На з'їзді було затверджено й перший статут для добровільних пожежних команд.

Після їх тривалого вивчення уряд дозволив у травні 1893 р. розпочати діяльність РПТ із резиденцією Головного комітету в Петербурзі. Першим головою Головного комітету РПТ був обраний граф О.Д. Шереметьєв. Олександр Шереметьєв був ентузіастом пожежної справи.

Ще в 1883 р. у своєму помісті Ульяновці під Петербургом ним була створена зразкова пожежна команда, оснащена найсучаснішим пожежним обладнанням [11].

Статут Російського пожежного товариства передбачав: розвиток заходів у попередженні та протидії вогняній стихії; сприяння організації професійних і добровільних пожежних команд і дружин, їх організаційну та матеріальну підтримку; проведення заходів, які пропагували й розвивали пожежну справу; надання матеріальної допомоги пожежним та особам, що постраждали від пожеж. Згідно із статутом, дійсними членами РПТ могли бути: місцеві пожежні товариства; дружини та команди всіх видів, установи, що утримували за власний рахунок пожежні організації; заклади та окремі особи, які мали відношення до пожежної справи.

У 1894 р. Головний комітет РПТ очолив активний пропагандист пожежної справи князь Олександр Львов. Він обіймав цю посаду впродовж 23 років (до кінця 1916 р.) [12]. Львов став ініціатором випуску спеціальної літератури, яка на той час майже не видавалася в Росії. Він сам підготував перший навчальний посібник для пожежних підрозділів “Міська пожежна команда”, який у подальшому став настільною книгою для керівників пожежних частин [13]. За власні кошти Львов публікує книгу Олександра Чехова “Історичний нарис пожежної справи в Росії”.

Загалом діячі РПТ заклали вагомий внесок у пропаганду розвитку пожежної справи як у Наддніпрянській Україні, так і загалом в імперії. Для популяризації знань на протипожежну тематику серед населення створювалися пересувні пожежні виставки. За ініціативою О.Д. Львова ще в 1892 р. 23 травня в Петербурзі в приміщенні Технічного товариства створюється перша стаціонарна виставка пожежної справи. Друга виставка відкрилася 21 червня 1897 р. Вона розміщувалася на баржі “Первенець”. Створення пересувної пожежної виставки сприяло поширенню протипожежних знань серед обивателів. Впродовж двох років, переміщуючись від р. Неви до Волги, вона побувала в 116 містах. За цей період пожежну виставку відвідало близько 120 тис. осіб [14]. Наступна пересувна виставка була організована в 1899 р. на пожежному потязі. За чотири місяці роботи з її експонатами ознайомилося населення 74 міст європейської частини Росії, в тому числі жителі Наддніпрянської України від Києва до Одеси.

Не менш важливу роль відігравала видавнича діяльність товариства. Лише за перше півріччя 1902 р. РПТ організувало випуск трьох брошур для ознайомлення сільського населення з правилами боротьби з вогнем: “Знай і вмій як гасити пожежу”, “Заманілівська пожежна дружина” та “Яслі-притулки для дітей” [15]. У 1892 р. один із ініціаторів створення РПТ

О.Д. Шереметьєв почав видавництво першого в Росії спеціального часопису “Пожарный”. В якості редактора журналу був запрошений О.П. Чехов, старший брат письменника А.П. Чехова. Це видання сприяло популяризації пожежної справи в державі, об’єднанню пожежних діячів, ставило за мету залучення влади до проблем пожежної безпеки населених пунктів.

З ініціативи Головного комітету РПТ з липня 1894 р. побачив світ науково-популярний ілюстрований часопис “Пожарное дело”. Журнал висвітлював науково-технічні питання боротьби з пожежами в Росії та за її межами, сприяв створенню й розвитку добровільних пожежних організацій, мав літературно-художній відділ, розміщував бібліографії, хроніку тощо. Окрім цього всеросійський центр добровольців щорічно випускав “Пожежний календар” та “Записну книжку пожежного”, які були специфічними посібниками-настановами з навчання пожежної справи. За сприянням товариства видавалися книги, які допомагали поширенню пожежно-технічних знань.

Діяльність РПТ знаходила широку підтримку в місцевих добровільних організаціях. Так, лише з серпня по грудень 1902 р. дійсними членами РПТ стали пожежні товариства: Ярмолинецьке та Колюське Подільської губернії, Дубнівське Волинської губернії, пожежна команда м. Умані та Турийська пожежна дружина Волинської губернії. У грудні 1908 р. до них приєдналися добровольці м. Гайсина, а у лютому 1909 р. – Кам’янське добровільне товариство Подільської губернії [16]. На 1914 р. загалом РПТ об’єднувало в своїх лавах понад 4000 місцевих вільних пожежних товариств, дружин та команд.

На чолі всеросійського центру добровольців стояла рада із 6 осіб, у складі голови та його товаришів. До складу ради могли увійти лише діючі члени товариства. Керівний склад товариства обирався на з’їзді РПТ на трирічний термін. Окрім цього щорічно збиралися загальні збори товариства на яких обговорювали та схвалювали звіт ради товариства, кошторис видатків, обиралася ревізійна комісія. У рік, на який припадав з’їзд товариства, його збори не проводилися, а всі поточні питання визначалися з’їздом.

Російське добровільне пожежне товариство відіграло важливу роль у професійній підготовці пожежних. Розуміючи всю важливість кадрового питання, товариство взяло на себе посередництво в забезпеченні міст та селищ досвідченими брандмейстерами. У той же час воно мало в своєму складі брандмейстерів-інструкторів, які на запрошення міських дум займалися навчанням місцевих пожежних команд.

Ще в 1896 р. резолюцією другого з’їзду пожежних і страхових діячів у Нижньому Новгороді було прийнято рішення про відкриття

школи брандмейстерів. Оскільки реалізація цього заходу вимагала часу і, перш за все, пошуку джерела фінансування, голова ради РПТ О.Д. Львов у 1897 р. за власний рахунок організував короткострокові курси підвищення кваліфікації брандмейстерів [17]. Курсанти проходили всебічну теоретичну підготовку. До проведення занять залучалися відомі фахівці в галузі пожежної безпеки того часу. На курсах використовувалося близько 80 найменувань літератури пожежно-технічного профілю (у більшості зарубіжних видань), що засвідчує високий рівень теоретичної підготовки брандмейстерів.

Однак, курси підвищення кваліфікації не могли вирішити проблему планомірної, всеохоплюючої підготовки спеціалістів пожежно-технічного профілю. Комісія Ради ІРПТ у 1899 р. відзначала: “Із запитів, які майже щоденно надходять із різних місцевостей Росії, розкривається безвихідне становище, в якому знаходяться міста, земства і приватні особи, що бажають заснувати пожежні команди, внаслідок відсутності компетентних осіб у цій справі” [18]. Унтер-офіцери та брандмейстери за професійними якостями мало чим відрізнялися від “пожежних служителів” [19]. Така проблематична ситуація у фаховій підготовці існувала майже до початку ХХ ст. Із доповіді Вінницької міської думи від 5 вересня 1903 р. відомо, що: “Пожежні служителі, набрані до складу команди без попереднього іспиту на придатність до пожежної справи, цілком ні до чого не привчені ... усі вони незнайомі навіть із елементарними вимогами правил гасіння пожеж. Очолує команду старший пожежний, який за своєю недосвідченістю ... не відрізняється від усіх інших” [20].

Аргументи комісії ІРПТ на користь створення пожежно-технічного навчального закладу врешті-решт знайшли розуміння в Петербурзькій міській думі, яка в 1902 р. прийняла постанову доручити міській управі підготувати доповідь щодо “утворення школи брандмейстерів” [21]. Вочевидь через фінансові труднощі, лише 6 квітня 1906 р. на черговому засіданні Думи було прийнято ряд постанов, які заклали початок новому навчальному закладу.

Із 18 жовтня 1906 р. цей навчальний заклад під назвою “Курси пожежних техніків” розпочав підготовку керівників пожежних підрозділів країни [22]. На кошти міської думи в столиці було збудоване спеціальне приміщення для навчального закладу. Серед першого набору були прийняті й кияни. Випускниками курсів були знані брандмейстери України М. Михайлов, П. Перебийніс, Д. Щегівський. Завідувачем курсів був призначений один із організаторів ІРПТ, основоположник пожежного законодавства в Росії Федір фон Ландезен. При курсах була організована Технічна Рада, головою якої став відомий у Росії фахівець інженер Павло

Яворівський (виходець із Полтавщини). На Раді розглядалися нові технічні ідеї в галузі пожежної безпеки, проводилися наукові дослідження. Павло Казимирович Яворівський із 1908 р. був призначений на посаду завідуючого курсів пожежних техніків, яку обіймав до смерті в 1920 р.

На викладацькі посади запросили брандмейстерів міських пожежних частин М.Требезова, В. Максимова, І. Зеберга та ін. Чотири видання витримала праця петербурзького брандмейстера М.П. Требезова “Пожежна тактика”. Микола Павлович Требезов народився в Полтавській губернії в селянській родині. Закінчив Полтавську класичну гімназію, Чугуївське піхотне юнкерське училище. У 1899 р. він звільняється в запас і починає працювати в Петербурзькій пожежній команді. Природний розум та виняткові якості Требезова виявилися з перших днів роботи у пожежному гарнізоні. Розпочавши службу з нижчих чинів Казанської частини столиці він через три місяці призначається брандмейстером Олександрівської частини. У 1901 р. за героїчні дії під час ліквідації пожежі та врятування товариша Требезов нагороджується почесною золотою медаллю “За врятування загиблих” [23]. У цьому ж році М.П. Требезов призначається заступником брандмайора. З цього часу виявляються його якості талановитого інженера. У 1905 р. він уклав збірник пожежних кранів і водойм Петербургу, що допомагало швидко орієнтуватися пожежним підрозділам при проведенні бойового розгортання. У 1908 р. винахід Требезова – розгалуження “Росія” для роботи парової машини на 6 стволів отримав срібну медаль на Всеросійській пожежній виставці. В цьому ж році він розпочинає читати лекції з пожежної тактики на Курсах пожежних техніків. Цей новий напрямок його діяльності став найважливішим у житті. М.П. Требезов стає родоначальником наукового напрямку “Пожежна тактика”. У 1913 р. виходить його фундаментальна праця під однойменною назвою. Книга Требезова була основним підручником при підготовці пожежних спеціалістів України до 50-х рр. ХХ ст.

Таким чином, вперше за всю історію боротьби з вогнем у Наддніпрянській Україні з’явилися технічно підготовлені пожежні працівники. Вони очолили на місцях пожежні організації, сприяли їх зміцненню й розвитку, стали пропагандистами передових наукових ідей у пожежній справі.

Ще одним важливим заходом діяльності ІРПТ була допомога пожежним, які постраждали при виконанні “професійних” обов’язків, отримали травми та опіки. Не менш важливим було й матеріальне заохочення добровольців за врятування потерпілих, відвагу і самопожертву при гасінні пожежі, за довготривалу бездоганну службу тощо.

Професійні пожежні Наддніпрянської України неодноразово відзначалися Імператорським російським пожежним товариством. Так, у лютому 1909 р. золотим нагрудним знаком ІРПТ був відзначений брандмайор київського гарнізону С. Севастьянов [24]. У травні 1913 р. аналогічні нагороди отримали й вогнеборці міст Умані та Києва. На той час існували й урядові відзнаки для працівників пожежної охорони. Були затверджені нагороди: срібна та золота медалі із написом “За врятування загиблих” на Володимирській стрічці, срібна медаль із написом “За старанність” на Станіславській стрічці та орден св. Станіслава трьох ступенів [25].

Певну роль у попередженні пожеж та розвитку пожежної техніки відігравав створений у 1895 р. із членів Головної ради товариства Технічний комітет. У комітет у різні часи входили діячі науки й техніки, відомі в Росії архітектори, інженери-будівельники, технологи, механіки тощо. Він вивчав різноманітні питання в галузі пожежної безпеки та надавав відповідні рекомендації й поради, виконував ряд доручень із огляду промислових та громадських споруд, проводив окремі випробування на вогнестійкість будівельних матеріалів будинків. До його компетенції належало випробування систем, приладів, предметів пожежної техніки (спринклерів, вогнегасників, пожежної сигналізації тощо). З ініціативи комітету було організовано декілька всеросійських конкурсів на кращий тип з'єднань пожежних рукавів, на кращу книгу про деревонасадження з метою попередження поширення вогню, про гасіння пожеж на нафтових сховищах та ін.

У 1895 р. під наглядом Технічного комітету ІРПТ поблизу Митищ була створена дослідна пожежна станція [26]. Певною мірою вона була прототипом науково-дослідної установи. В її функції входило проведення вогневих випробувань матеріалів і конструкцій, які використовувалися при будівництві та вогнезахисних матеріалів. Окрім цього на станції проводилося навчання представників селянства будівництву вогнестійких осель, організовувалися виставки нових досягнень у галузі пожежної безпеки.

Російське пожежне товариство вивчало та систематизувало всі діючі в країні обов'язкові постанови з питань пожежної охорони; створило комісію для розробки законопроектів у галузі пожежної справи та змін відповідної частини кримінального законодавства. Був розроблений проект правил, які визначали основні положення пожежної охорони підприємств, що випускали продукцію воєнного призначення [27]. Водночас, при товаристві діяв центральний склад, який на пільгових умовах постачав добровільні команди пожежною технікою, обмундируванням, літературою. Допомігав у придбанні за кордоном нових зразків пожежних машин та апаратів.

ІРПТ отримало право створювати свої відділи на місцях. Водночас для пропаганди своєї діяльності Товариство включало до свого складу дійсних членів пожежних товариств, дружин і команд усіх видів, що існували в Росії. Проти-пожежні формування, які бажали стати членами ІРПТ, були зобов'язані вносити щорічно платню по 10 коп. за кожного члена свого формування. Окремі особи, які бажали стати членами Товариства мали сплачувати щорічний членський внесок у сумі 10 крб.

Для розвитку й популяризації пожежної справи мали значення й з'їзди пожежних, ініціатором яких виступило Російське пожежне товариство. Саме вони допомагали узагальнити накопичений досвід, виявляти недоліки й суперечності в організації пожежної охорони, знайомитися з передовими світовими досягненнями в боротьбі з пожежами, намічати нові заходи у розвитку протипожежної безпеки.

Зокрема на думку багатьох діячів ІРПТ важливою проблемою пожежної безпеки була відсутність протипожежної культури у населення. Внаслідок цього 23,8 % пожеж у Наддніпрянській Україні виникало від необережного поводження з вогнем [28]. Саме тому пожежна профілактика та протипожежна пропаганда вважалася впливовим чинником у зменшенні кількості пожеж. Проводити таку пожежно-профілактичну роботу потрібно було в першу чергу серед дітей. Резолюція шостого пожежного з'їзду товариства пропонувала доповнити статут добровільних пожежних організацій пунктом, який надавав би їм право створювати дитячі юнацькі пожежні загони в навчальних закладах [29]. Для навчання дорослого населення пропонувалося проводити літні пожежні курси при добровільних товариствах.

У досліджуваний період відбулося 8 пожежних з'їздів: перший, організаційний, у 1892 р. у Петербурзі; другий – 25 червня 1896 р. під час всеросійської виставки в Нижньому Новгороді, третій – 6 серпня 1899 р. в Орлі, четвертий – 31 березня 1902 р. у Москві, п'ятий – 6 серпня 1906 р. у Пскові, шостий – з 26 по 28 червня 1910 р. у Ризі.

Сьомий з'їзд пожежних і страхових діячів проходив у Києві з 26 серпня по 5 вересня 1913 р. [30]. Ця подія вказувала на високий авторитет пожежних гарнізонів Наддніпрянської України. В роботі з'їзду брали участь представники 14 губерній, у тому числі Подільської, Київської та Волинської. На порядок денний, серед інших, виносилися питання: обов'язкового та добровільного страхування від вогню, покращення пожежегасіння, проведення попереджувальних проти-пожежних заходів (вогнестійке будівництво, протипожежне водопостачання, розпланування населених пунктів).

Певним чином пропозиції та рішення з'їзду вплинули на організацію пожежної безпеки в населених пунктах України. Наприклад, протягом 1913-1914 рр. на Вінничині для будівництва в містах Вінниці та Гайсині лікарні й школи використали вогнетривкі матеріали, які були запропоновані для впровадження київським пожежним з'їздом [31].

Проте не завжди матеріали та резолюції з'їздів упроваджувалися в розвиток пожежної справи, ціла низка постанов так і залишилися на рівні побажань і не отримала практичного втілення. Зокрема це стосувалося визнання членів-благодійників, що сплачували певний річний внесок дійсними членами ІРПТ; зрівняння в правах чоловіків і жінок членів товариства тощо.

На жаль, деякі резолюції ІРПТ не завжди сприяли всебічному розвитку пожежного добровольчества на місцях. Зокрема, в постанові за № 3008 від 19 грудня 1902 р. рада ІРПТ закріпила положення, згідно якого члени товариства, що не сплачували внески та не подавали щорічні звіти, залишалися без матеріальної допомоги з боку останнього [32]. Не отримували підтримку й ті товариства чи дружини, які не були членами ІРПТ. Така політика всеросійського центру добровольців викликала різку критику з боку діячів місцевих добровільних організацій. Один із таких діячів (А. Половн'юв) у 1903 р. писав: "Подібні поділи на "крєвних" та "пасинків" йшли на шкоду об'єднанню пожежних добровольців" [33].

Керівний склад товариства складався майже виключно із представників дворянства. Губернські та повітові відділи товариства не були створені. Надмірна централізація керівництва мало сприяла зближенню Головної ради з низовими організаціями. Діяльність же останніх обмежувалася в основному місцевими інтересами. Все це певною мірою гальмувало розвиток передових ідей пожежної справи.

На з'їздах та зборах ІРПТ правом вирішального голосу користувалися виключно почесні члени товариства та представники дійсних членів. Організації, які були дійсними членами, представляли при цьому лише один голос. Всі інші мали право дорадчого голосу. На наш погляд, подібне правило приводило до замкнутості ІРПТ, звужувало право активної участі в діяльності товариства окремих осіб, що не могли суттєво впливати на рішення з'їздів. Окрім цього обмежена компетентність загальних зборів, які займалися по суті формальними адміністративними справами, також не сприяла активній участі в їх роботі членів товариства, які мали лише право дорадчого голосу.

Недоліки Статуту ІРПТ досить яскраво виявили себе при проведенні пожежного з'їзду в м. Ризі в червні 1910 р. Хоча на цьому з'їзді брало участь 450 делегатів, лише третина з них

користувалася правом вирішального голосу. На з'їзді не було жодного представника від губернських чи повітових земств, а також страхових товариств [34]. Таким чином, питання пожежної безпеки обговорювалися без участі тих установ, які були найбільше зацікавлені в поліпшенні протипожежного захисту населених пунктів і, зокрема, як земства та міські управи, були зобов'язані займатися протипожежним захистом.

Отже, внаслідок недосконалості Статуту, фактично вся діяльність Товариства зосереджувалася в його раді. Участь у його роботі добровільних пожежних формувань обмежувалася направленням ними своїх представників на збори та з'їзди ІРПТ. Таким чином вплив практиків пожежної справи був недостатнім, що не сприяло живій повноцінній роботі пожежних формувань та постійного коригування діяльності центру добровольців відповідно до вимог часу.

Однак, незважаючи на деякі помилки, допущені в організаційній роботі, товариство відіграло важливу роль у розбудові пожежної справи не лише Росії, але й на теренах Наддніпрянської України.

На 1909 р. ІРПТ складалося з 1136 пожежних організацій, серед яких 579 пожежних товариств, 441 дружина, 116 пожежних команд. Окрім цього на правах індивідуального членства до товариства входило 28 почесних пожиттєвих членів, 26 постійних і 18 річних [35]. У 1909 р. після смерті великого князя Володимира Олександровича почесним головою Товариства стала його дружина велика княгиня Марія Павлівна. На цей період понад третина всіх пожежних формувань імперії входила до об'єданого центру добровольців. Авторитет ІРПТ значно зміцнів. Членами Товариства стали 24 міські управи, 9 губернських та повітових земств, 7 акціонерних страхових компаній.

Таким чином, протягом чверті століття ІРПТ було фактично єдиним центром у вирішенні проблем протипожежної безпеки. Воно взяло на себе більшу частину організаторської роботи у питанні розвитку і популяризації пожежної справи. Товариство зуміло об'єднати зусилля компетентних діячів пожежної охорони, налагодило ділові контакти з науковими товариствами країни: сільськогосподарським, електротехнічним, вільноекономічним, технічним тощо. Завдяки діяльності ІРПТ кількість добровільних пожежних організацій у Наддніпрянській Україні збільшилася в 3 рази. Більшість добровільних пожежних організацій краю стали членами ІРПТ, а, отже, почали отримувати матеріальну допомогу з боку останнього. Членство в ІРПТ дало можливість на пільгових умовах поновити технічне оснащення пожежних команд міст Києва, Рівного, Житомира тощо.

Технічний комітет ІРПТ заклав основи майбутньої багатовекторності пожежної науки і

визначив основні напрямки її подальшого розвитку. Він створив умови для подальшої підготовки інженерно-наукових кадрів у галузі пожежної безпеки. Водночас практика функціонування добровільної пожежної охорони ви-

магала децентралізації діяльності товариства, зближення його роботи з повсякденним життям, створення місцевих відділів ІРПТ у Наддніпрянській Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Томіленко А.Г. Пожежна справа на Правобережній Україні в другій половині XIX – початку XX ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецький держ. ун-т. – Донецьк, 2000. – 19 с.; Сташенко С.І. Протипожежна діяльність земств Лівобережної України: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2004. – 20 с.; Попович С. Пожежна охорона Львівщини: (1772-1939). – Львів: Світ, 1999. – 256 с.
2. Савельев П.С. Пожарные добровольцы России. – М.: Тип. МВД РФ, 1992. – 289 с.
3. Логинов Ф.Л. Ленинградское пожарно-техническое училище 1906–1986. Исторические очерки. – СПб., 1992. – 187 с.
4. Ильин В.В., Мешалкин Е.А. История пожарной охраны России: Учебник. – М.: Академия ГПС МЧС России, 2003. – 348 с.
5. Абрамов В., Тарасов Д. Земство и пожарно-страховое дело // Пожарное дело. – 1996. – № 2. – С. 52-57; Алиев А. Первые российские // Пожарное дело. – 1991. – № 9. – С. 38-40.
6. Ермолов А. Современная пожарная эпидемия в России. – СПб., 1910. – С. 91.
7. Попович С. Пожежна охорона Львівщини: (1772 – 1939). – Львів: Світ, 1999. – С. 47.
8. ЦДІАК України. – Ф. 730, оп. 1, спр. 218. – Справа про організацію пожежної виставки за 1891/93 рр. – Арк.3.
9. Журнал III Отдела Императорского русского технического общества за 1892 год // Записки ИРТО. – СПб., 1894. – Вып. 1. – С. 15-21.
10. ЦДІАК України. – Ф. 730, оп. 1, спр. 218, арк.18.
11. Ильин В.В., Мешалкин Е.А. Вказ. праця. – С. 55.
12. Менка П. Огненный князь // Пожарное дело. – 1993. – № 1. – С. 42-43.
13. Львов А.Д. Городские пожарные команды. Опыт руководства к их устройству и отправлению ими службы. – СПб., 1890. – 352 с.
14. Ильин В.В., Мешалкин Е.А. Вказ. праця. – С. 55.
15. Хроника // Пожарное дело. – 1902. – № 32. – С. 505.
16. Известия ИРПО // Пожарное дело. – 1909. – № 4. – С. 72; Там само. – № 2. – С. 22; Там само. – 1902. – № 5. – С. 1.
17. Ильин В.В., Мешалкин Е.А. Вказ. праця. – С. 175.
18. Там само.
19. Григорьев В. Обучение пожарных: практическое руководство пожарного дела // Пожарное дело. – 1902. – № 11. – С. 162.
20. ЦДІАК України. – Ф. 442, оп. 656, спр. 195. – Справа про незадовільний стан поліцейської пожежної команди у м. Вінниці за 1903/04 рр. – Арк. 9.
21. Ильин В.В., Мешалкин Е.А. Вказ. праця. – С. 175.
22. Алиев А. Вказ. праця. – С. 38.
23. Ильин В.В., Мешалкин Е.А. Вказ. праця. – С. 177.
24. Известия Императорского русского пожарного общества // Пожарное дело. – 1909. – № 3. – С. 43.
25. Хроника // Пожарное дело. – 1902. – № 10. – С. 155.
26. Ильин В.В., Мешалкин Е.А. Вказ. праця. – С. 176.
27. ЦДІАК України. – Ф. 2090, оп. 1, спр. 411. – Журнал вхідних документів Канцелярії окружного фабричного інспектора за 1916 р. – Арк. 6.
28. ЦДІАК України. – Ф. 442, оп. 626, спр. 277. – Огляд Київської губернії за 1895 р. – Арк.42; Там само. – Оп. 628, спр. 528. – Звіти про стан пожежних команд у Подільській губернії за 1898 р. – Арк.59-60; Статистика пожаров в Российской империи за 1895-1910 годы и общие данные за 50 лет – с 1860 по 1910 годы. – СПб., 1912. – С. 42-55, 102-104, 274-275.
29. Ермолов А. Вказ. праця. – С. 148.
30. ЦДІАК України. – Ф. 274, оп. 4, спр. 220. – Вирізки з газет про організацію VII Всеросійського пожежного з'їзду в м. Києві за 1913 р. – Арк. 96.
31. Державний архів Вінницької області. – Ф. 262, оп. 1, спр. 13. – Постанови та протоколи засідань Вінницької міської думи за 1914 р. – Арк. 321.
32. Известия ИРПО // Пожарное дело. – 1902. – № 5. – С. 2.
33. Половнев А. Лихие болезни наших добровольных пожарных обществ // Пожарное дело. – 1903. – № 4. – С. 56.
34. Ермолов А. Вказ. праця. – С. 103.
35. Там само. – С. 99.

Надійшла до редколегії 18.04.2008 р.